

СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

Аршава І.Ф., Корнієнко В.В., Торон К.С

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

У статті розглянуто шляхи дослідження та запропоновано комплекс засобів арт-терапії, які сприятимуть покращенню соціально-психологічній адаптації дітей з психофізичними порушеннями (на прикладі дитячого церебрального паралічу) та інтелектуальною недостатністю з метою більш глибокого та багатогранного дослідження їх емоційно-вольової сфери та інтеграції у соціум.

Під впливом психокорекційної роботи за допомогою творчих засобів у основній групі дітей зменшився загальний рівень тривожності у школі, вони стали соціально сміливішими, дещо знизився страх проявляти себе і не відповідати очікуванням інших та зменшився рівень прояву фізичної агресії.

Ключові слова: арт-терапія, соціально-психологічна адаптація, емоційно-вольова сфера, психофізичні порушення, інтелектуальна недостатність.

Актуальність дослідження. Не зважаючи на складну політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні, проблема соціально-психологічної адаптації дітей з психофізичними порушеннями та інтелектуальною недостатністю є перманентно актуальною і визначається тенденціями до пошуку нових підходів та засобів для виконання більш кваліфікованої психокорекційної та психодіагностичної реабілітації дітей з психофізичними порушеннями (ранній дитячий параліч та інтелектуальна недостатність), засновані на результатах комплексної діагностики їх пізнавального та емоційного розвитку. Адже розуміння розвитку дитини як цілісності передбачає прийняття положення, що окремі сторони її психічної організації не є ізольованими, а проявляються цілісно, в сукупності всіх психічних якостей дитячої особистості, які обумовлені її мотиваційними установками та залежать від їх психофізичного стану.

Перш, ніж впроваджувати реабілітаційні заходи, вищезазначеного контингенту дітей, необхідно провести повноцінну психодіагностичну роботу. Але важливою проблемою, яка ускладнює процедуру психодіагностичного дослідження дітей, є яскравий прояв деяких сторін їх емоційної сфери та поведінки.

Складність дослідження цієї категорії дітей визначається неоднозначністю підходів до розуміння причин їх неадекватної поведінки та емоційних проявів, етіології та механізмів їх формування.

Численні наукові дослідження в галузі корекційної освіти, медицини та психології свідчать про те, що серед основних причин, які впливають на формування визначеної проблеми є не тільки клінічні (обумовлені важкістю органічного ураження мозку, гормональними змінами та ін.), а й психолого-педагогічні та соціальні (копіювання поведінки оточуючих, страх, агресія тощо), які яскраво проявляються уже в молодшому шкільному віці [7, 9, 11, 12].

Аналізуючи особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку із психофізичними вадами (наприклад, з дитячим церебральним паралічем) можна відзначити, що у них спостерігається затримка емоційного розвитку у вигляді "органічного інфантилізму", яка проявляється в недостатній диференційованості емоцій, відсутності ініціативи й самостійності (В.В. Лебединський, 1985). Клінічні прояви дитячого церебрального паралічу поліморфні й залежать від ступеня патологічного стану мозку [10, 11].

У дітей з розумовою відсталістю, численні дослідники (І.М. Бгажнокова, О.М. Вержиховська, Л.В. Занков, Н.Л. Коломінський, Ж.І. Намазбаєва, С.Я. Рубінштейн, В.М. Синьов, О.С. Шаповалова, Л.М. Шипіцина, І.Ф. Аршава, В.В. Корнієнко, Ж.І. Шиф та ін.) виокремлюють наступні їх особливості: відставання в розвитку емоційного реагування, невідповідність емоційних реакцій зовнішнім впливам за силою, інтенсивністю та змістом, обмеженість інтерпретації чуттєвого матеріалу. Все це призводить до

неповноцінного сприйняття емоційних реакцій інших людей і не завжди адекватного і диференційованого прояву власних емоційних станів соціально прийнятними способами, що створює суттєві бар'єри в соціалізації, навчанні та вихованні цієї категорії дітей [1, 4, 9, 11].

Предметом дослідження є психологічні складові ефективності впливу засобів мистецтва на особистісні характеристики дітей з психофізичними та інтелектуальними порушеннями.

Гіпотеза – застосування засобів мистецтва в психодіагностиці та психокорекції дітей молодшого шкільного віку, що мають різні психофізичні порушення та інтелектуальний недорозвиток дозволить:

відтворити характер індивідуально-розвиваючої взаємодії дитини й дорослого в просторі дитячо-дорослої спільності; припустити, що основними механізмами вирівнювання показників психічного розвитку дітей з різними психофізичними порушеннями та інтелектуальним недорозвитком у процесі психодіагностики та психокорекції засобами мистецтва є підвищення рівня їх активності, позитивних емоцій, ініціативності; визначити характер впливу в процесі роботи факторів естетичного переживання, реалізації творчого потенціалу й пов'язаних з ним інтелектуальних емоцій, які впливають на психічний розвиток дітей з психофізичними порушеннями та інтелектуальним недорозвитком.

Мета дослідження полягала у формуванні комплексу засобів мистецтва для психодіагностики та подолання негативних емоційних проявів у дітей з психофізичними порушеннями та інтелектуальним недорозвитком.

Методологічною основою дослідження стало положення про єдність вікових закономірностей при нормальному розвитку і при розумовій відсталості (Л.С. Виготський, В. В. Давидов, В.І. Лубовський, В.Г. Петрова та ін); інтегративний підхід у розумінні психічного здоров'я О.С.Васильєвої і В.М.Філатова; теоретико-практичні основи вивчення особливостей розвитку, навчання і виховання розумово відсталих дітей і підлітків (Л.С. Виготський, В.В. Коркунов, В.В. Лебединський, В.Г. Петрова, С.Я. Рубінштейн та ін); положення про внутрішньосімейні види дезадаптивної поведінки розумово відсталих дітей (Є.Л. Птічкіна, Є.В. Саєнко, В.І. Тарасов і ін).

Основні результати дослідження. З метою проведення емпіричного дослідження було застосовано такі методи дослідження: теоретичні (понятійно-термінологічний аналіз психологічної, педагогічної та медичної літератури); емпіричні (спостереження, бесіди). Для виявлення ступеня ризику виникнення невротичних та неврозоподібних розладів нами було застосовано методику «Дитячий опитувальник неврозів» (ДОН), розроблений В.В. Седневим, З.Т. Збарським, А.К. Бурцевим, в якому твердження тесту систематизовано в шести основних аспектах прояву невротичних розладів у дітей: депресії, астенії, порушенні поведінки, вегетативних розладах й тривозі, порушенні сну; методику «Малюнок сім'ї» в інтерпретації Г.Т.Хоментаскаса; «Малюнок неіснуючої тварини», автор Дукаревич М.З.; комплексний діагностичний графічний тест Є.С. Романової, О.Ф. Потьомкіної, тест О.І.Захарова і М.А.Панфілової «Страхи в будиночках», методика «Діагностики рівня шкільної тривожності» Філліпса); показником «фізична агресія» (Методика «Діагностики показників і форм агресії» Басса-Дарки); показник «сміливість» («Дитячий варіант особистісного тесту» Кеттелла для виявлення індивідуальних та типологічних особливостей дитини й характеру її бачення оточуючого світу, уявлення про себе, інших людей та свою діяльність; експериментальні: констатуючий, формуючий, контрольний етапи психологічного експерименту; методи математичної статистики (критерії t – Стьюдента, критерії F–Фішера).

Численними науковцями доведено, що специфіка емоційно-вольової сфери розумово відсталих та дітей з психофізичними вадами обумовлена недоліками їх вищої нервової діяльності, а саме слабкістю основних нервових процесів – збудження і гальмування, їх низькою рухливістю та інертністю [5, 10, 11, 15].

З точки зору особливостей вищої нервової діяльності науковці виділяють групу дітей з інтелектуальним недорозвиненням, психофізичними порушеннями у яких ослаблений процес активного гальмування, а переважаючим є процес збудження [12, 15, 17, 19]. Ці діти імпульсивні, розгальмовані, швидко реагують на все, що відбувається, відповідають і діють необдуманно. Саме таку групу дітей становить основний контингент досліджуваних нами дітей з інтелектуальною недостатністю та дитячим

церебральним паралічем. Вибірку склали 80 дітей молодшого шкільного віку, які були представлені двома групами: 40 дітей, які мають інтелектуальну недостатність та психофізичні порушення та 40 дітей – це діти з нормальним розвитком [12, 15, 17, 19].

В ході дослідження нами було визначено, що в емоційній сфері розумово відсталі дитини за допомогою психодіагностичних заходів, які включали і їх творчі можливості, ми визначили її малу диференційованість, відсталість і одноманітність, бідність відтінків переживань, слабкість боротьби мотивів, актуальність лише безпосередніх емоційних подразників, що узгоджується з думкою Шипіциної Л.М. [19]. Водночас спостерігається і емоційна в'язкість таких дітей, нездатність придушувати афект або потяг. Такі емоційні прояви нерідко проявляється у схильності до імпульсивних афективних реакцій (спалахів гніву, агресивних розрядів).

Спостерігаючи за виконанням рисунків, поряд із загальним недорозвиненням емоційного фону у розумово відсталіх дітей можна іноді відзначити деякі неадекватно-хворобливі прояви почуттів, які полягають в тому, що у стані стомлення, або коли вони не можуть виконати завдання (при загальному ослабленні організму), діти реагують на всі дрібниці спалахами роздратування.

Нами було підтверджено визначений Л.С.Виготським [5, с.453-480] висновок, що недорозвиненість самовладання й осмисленої оцінки великої кількості зовнішніх вражень, які спостерігаються у цієї категорії дітей, призводять до безпосередніх примітивних реакцій, які начебто минають вищу сферу особистості та не підпорядковані її справжнім стосункам і установам.

Вже визначено, що загальним радикалом різноманітних проявів незрілості розумової сфери у цих дітей стосовно вольових якостей є підвладність їх безпосередньому впливу навколишньої ситуації, власним афективним імпульсам, а, отже, відсутністю самостійної переробки їх з позиції власних переконань і духовних потреб, а порушення емоційно-вольової сфери при розумовій відсталості пов'язане з органічною неповноцінністю самої нервової системи, з пошкодженням її підкіркових областей [6, 10, 18].

Цей факт проливає світло на визначені нами порушення поведінки у дітей з деяким психофізичним недорозвитком (ДЦП) та розумовою відсталістю, що опосередковано саме відсутністю інтелектуальної гнучкості інтелектуальним недорозвитком, який провокує і неясність понять, недостатність уявлень, слабкість критики, відсутність контролю над афектом, труднощі адаптації до змін [15, 17, 19].

Наша увага була направлена на дітей з так званими екзогенними формами розумової відсталості, пов'язаними з внутрішньоутробними і ранніми постнатальними інфекціями, інтоксикаціями і травмами нервової системи, у тому числі родової. Тому, що в цих випадках, на думку вчених [12, 13, 17], поряд з недорозвиненням молодих і найменш зрілих кіркових утворень мозку є ушкодження більш зрілих підкіркових структур, що обумовлюють порушення емоційно-вольової сфери.

Відомо, що патологія емоційно-вольової сфери властива розумовій відсталості, але на всіх етапах онтогенезу існують вікові періоди (вплив як соціуму, так і психологічних особливостей при інтелектуальному недорозвиненні), коли порушення поведінки у розумово відсталіх осіб можуть або значно посилюватися, або навіть виникати вперше на раніше благополучному щодо цього фоні (порушення поведінки можуть розглядатися як явища декомпенсації при інтелектуальному дефекті, як при особливому стані розвитку інтелектуальної діяльності). На наш погляд, ситуація дослідження також впливала на особливості перебігу їх емоційно-вольових процесів.

Отримані результати емпіричного дослідження та аналіз існуючої літератури з проблематики особливостей емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку з розумовою відсталістю, дозволили виділити негативні емоційні прояви, що зустрічаються у цієї категорії дітей: відчуття і переживання у дітей поверхневі і нестійкі, діапазон їх вузький; швидко змінюється один настрої іншим; почуття слабо регулюються інтелектом, що затримує формування вищих моральних, естетичних почуттів: наприклад, почуття прекрасного, задоволення досягнутим і т.д. Можуть спостерігатися епізодичні розлади настрою, тобто діти стають сумними, плаксивими, негативно реагують на зауваження, легко вступають в конфлікт; зустрічаються явища ейфорії: дитина без будь-якого приводу радіє, сміється, відчуває себе

щасливою, не реагує на реальні неприємності. До хворобливих проявів належить і відчуття апатії. Дитина проявляє байдужість до всього: до своїх обов'язків, втрачає інтерес до ігор, розваг та ін. Такі діти вирізняються підвищеною тривожністю, агресивністю, замкненістю, заниженою самооцінкою.

Проте, психологічні особливості розумово відсталої дитини не слід розглядати як незмінні. З віком, в результаті біологічних і соціальних умов повільно, нерівномірно відбувається зміна властивостей нервової системи та особистості загалом [1, 13, 15, 17, 19].

Зважаючи на все вище зазначене, було розроблено та проведено психокорекційну роботу з розумово відсталими дітьми, які мають проблеми в емоційній сфері.

Мета психокорекційної роботи – зменшення негативних емоційних проявів у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальною недостатністю засобами мистецтва.

Після завершення психокорекційних занять було повторно проведено дослідження особливостей емоційно-вольової сфери дітей молодшого шкільного віку з розумовою відсталістю (всього 40 учнів), що брали участь в психокорекційній роботі та дітей з нормальним розвитком, з якими подібних робіт не проводили (всього 40 учнів). З метою дослідження змін в емоційно-вольовій сфері даного контингенту дітей було використано ті ж самі психодіагностичні методики.

Для перевірки відмінностей між показниками даної вибірки до і після психокорекції було застосовано t-критерій Стьюдента та F-критерій Фішера.

Після діагностики та обробки даних досліджень дітей з інтелектуальною недостатністю, були отримані статистично значущі відмінності за показниками: «загальна тривожність у школі», «страх самопрояву», «страх не відповідати очікуванням оточуючих» (методика «Діагностики рівня шкільної тривожності» Філліпса); показником «фізична агресія» (Методика «Діагностики показників і форм агресії» Басса–Дарки); показник «сміливість» («Дитячий варіант особистісного тесту» Кеттелла). Статистично значущих відмінностей у показниках під час дослідження дітей з нормальним інтелектуальним розвитком виявлено не було.

Індивідуальна форма психологічної корекції в основному використовувалась у роботі з дітьми, що мали високий рівень тривожності, невпевненість у собі порушення сну, вегетативні розлади, важкий фізичний дефект.

Таблиця 1. Порівняння показників «загальна тривожність у школі», «страх самопрояву», «страх не відповідати очікуванням оточуючих», «фізична агресія», «сміливість» у дітей з інтелектуальною недостатністю та психофізичними порушеннями до і після психокорекції.

Показники	Середнє значення розумово відсталі діти до психокорекції	Середнє значення розумово відсталі діти після психокорекції	Значення t-критерію Стьюдента	Рівень значимості p	Значення F-критерію Фішера	Рівень значимості p
Загальна тривожність у школі	17,10	15,0	-2,66	0,0101	1,52	0,2610
Страх самопрояву	7,84	5,80	-2,35	0,0224	1,78	0,1272
Страх не відповідати очікуванням оточуючих	5,12	4,0	-2,94	0,0047	1,71	0,1166
Фізична агресія	6,83	5,53	-4,42	0,0000	2,55	0,0142
Сміливість	5,22	6,15	-3,13	0,0026	2,01	0,0653

Дані, які представлено по основній групі наглядно показують, що за середніми показниками, у дітей зменшився загальний рівень тривожності у школі, вони стали соціально сміливішими, дещо

знизився страх проявляти себе і не відповідати очікуванням інших, також данні дослідження можуть свідчити про те, що знизився рівень прояву фізичної агресії. Такий результат може бути пов'язаним з особливостями впливу психокорекційної роботи за допомогою творчих засобів. Зокрема, під час занять у дітей відбувалося створення нових позитивних якостей як в емоційній сфері, так і особистісній. Творча робота сприяла звільненню психологічної енергії, яка зазвичай витрачається дитиною на неефективну напругу. Учні починали почувати себе більш спокійно і впевнено. Дратівливість, негативізм, агресія, звільнили місце ініціативності та творчості. Також варто зазначити неабиякий вплив групової роботи, позитивний ефект якої підтверджено багатьма спеціалістами, що забезпечувала додаткову підтримку кожній дитині.

Одним із ведучих мотивів використання корекції емоційного стану дітей художніми засобами було досягнення переживання дітьми почуття особистого успіху. Крім того, образотворчі техніки надавали можливість говорити без слів: дуже точно описувати свій стан, відношення, бажання, думку, згадувати випадки з життя. З часом у дітей розширилася уява про свої здібності, збільшився арсенал засобів для реалізації ідей.

Важливим моментом, що підвищував корекційний ефект занять, був подальший аналіз і обговорення малюнків, придумування історій за малюнками. Це сприяло розвитку самопізнання, емпатії, усвідомленню власних емоційних станів.

Особистість дитини, що має психофізичні порушення розвивається. Тому дуже важливо, спираючись на наявні збережені функції і можливості, знаючи специфіку її емоційної сфери, вмело проводити психокорекційну роботу з усунення негативних емоційних проявів.

Доведено, що мистецтво є важливим фактором духовного розвитку особистості, здійснює значний психотерапевтичний вплив на емоційну сферу дитини виконуючи при цьому комунікативну функцію. Участь дитини із вадами психофізичного розвитку в художній діяльності з однолітками та дорослими розширює її соціальний досвід, вчить адекватній взаємодії та спілкуванню у спільній діяльності, забезпечує корекцію порушень комунікативної сфери [3, 7, 13, 20].

Метою формуючого етапу також була корекція проявів агресивної поведінки в умовах спеціально організованих занять з учнями, відібраними на підставі діагностичного обстеження. Зміст корекційних занять будувався виходячи із специфіки інтелектуального дефекту і психологічних особливостей учнів.

Результати діагностичного дослідження дозволили в кожній групі виділити дітей з тими чи іншими проявами агресивної поведінки, з якими протягом двох місяців два рази на тиждень проводилися корекційні заняття. Всього у проведенні формуючого експерименту взяло участь 37 учнів з експериментальної групи і 7 – з контрольної.

Більш наочно результати експерименту по контрольній та експериментальній групах представлені на рис. 1

В результаті проведеної психокорекційної роботи, спрямованої на підвищення знань, вмінь та навичок, позитивної поведінки у дітей, було помічено зниження надмірного напруження, тривожності та усунення бар'єрів для конструктивних взаємодій з оточуючими.

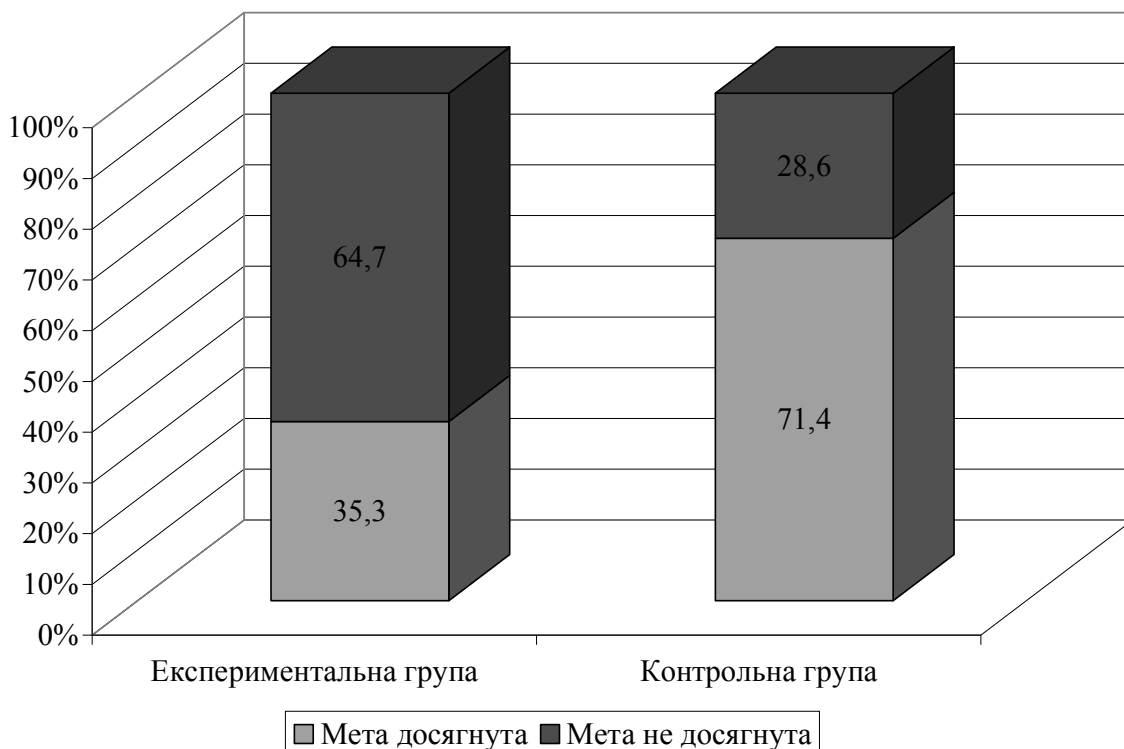

Рис.1. Результати корекційних занять в контрольній та експериментальній групах

Висновки. Здобуті дані свідчать про те, що хворих дітей від здорових відрізняють стриманість у прояві емоцій, труднощі у спілкуванні з іншими людьми, які проявляються в зайвій формалізації контактів, відстороненості від світу, замкнутості, що співпадає з даними таких науковців, як Лебединский В.В., Мамайчук І.І. Шипіцина Л.М. та ін.

Визначено, що тривожність, як стійкий стан, перешкоджає ясності думки, ефективності спілкування, заповзятливості, створює труднощі при знайомстві з новими людьми. У цілому, тривожність є суб'єктивним показником неблагополуччя особистості, але щоб вона сформувалася, людина повинна нагромадити багаж невдалих, неадекватних способів подолання стану тривоги. Саме тому для профілактики тривожно-невротичного типу розвитку дослідженої нами категорії дітей необхідно застосовувати ефективні засоби мистецтва, за допомогою яких вони навчалися долати хвилювання, невпевненість та інші прояви емоційної нестійкості.

Після впровадження корекційної програми значно зменшилися і прояви негативних емоційних реакцій. Високого рівня тривожності та порушення сну у дітей експериментальної групи не виявлено, але показники середнього рівня набагато зменшилися. Також зменшився відсоток прояву страхів: у дівчат – на 58%, у хлопців – на 33%. Отже, в ході дослідження підтверджується залежність невротичних реакцій від тяжкості психофізіологічного та інтелектуального дефекту. А після психокорекції засобами мистецтва ступінь прояву негативних емоційних проявів значно зменшилась.

Після заходів арт-терапії було виявлено, що загальний ризик розвитку невротичних розладів у досліджуваній групі знизився на 16% (до експерименту загальний ризик становив 61%, після – 45%). У контрольній групі даний показник практично не змінився (до експерименту 50,7%, після – 49%).

Визначено, що психотерапевтичні стосунки, як фактор арт-терапевтичного впливу, особливо важливого значення набувають у роботі зі слабкими, астенованими дітьми, при порушенні сну й тривожності.

За основу корекційного процесу було взято розвиток і зміцнення сприйняття й уяви дітей з руховою патологією, з поступовим залученням їх у корекційну роботу і щодо емоційно-вольової сфери. За основну ідею, покладену в основу побудови послідовного включення психічних процесів у корекцію,

було взято гіпотезу Л.С. Виготського щодо опосередкованого зв'язку між ними.

Використана література:

1. **Аршава І.Ф.** Основні початкові прояви психоемоційних розладів у дітей та підлітків: [навч. посіб.] І. Ф. Аршава, В.В. Корнієнко. – Д.: Вид-во ДНУ, – 2002. – 62с.
2. **Воронцов А. Б.** Вопросы преемственности между начальной и средней школами в системе развивающего обучения / А. Б. Воронцов // Феникс. – 1996. – №5. – С. 77 – 92.
3. **Вознесенська О.** Особливості арт-терапії як методу/ О.Вознесенська // Психолог. – 2005. – №10. – С. 5-8.
4. **Воронкова В.В.** Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе / В.В. Воронкова. – М., 1994. – 156 с.
5. **Выготский Л.С.** Проблемы умственной отсталости. – В кн.: Избранные психологические исследования. – М., 1956. – С. 453-480
6. **Выготский Л.С.** Вопросы детской психологии. – СПб., 2004. – 456с.
7. Коррекционная педагогика в начальном образовании / Под ред. Г. Ф. Кумариной. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 320 с.
8. **Крайг Г.** Психология развития / Г. Крайг. – 7-е изд., – СПб.: «ПИТЕР», 2000. – 254 с.
9. **Лебедева Л.Д.** Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. – СПб.: Речь, 2003. – 256 с.
10. **Лебединский В.В.** Нарушения психического развития у детей / В.В.Лебединский. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 170 с.
11. **Мамайчук И.И.** Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии / Мамайчук И.И. – СПб.: Речь, 2004. – С. 43 - 81.
12. **Петрова В.Г.** Психология умственно отсталых школьников / Петрова В.Г., Белякова И.В. – М., 2002. – 315с.
13. Реабілітація дітей з функціональними обмеженнями засобами мистецтва. – Київ 2002. – 184с.
14. **Романов А.А.** Коррекция расстройств поведения и эмоций у детей: альбом игровых коррекционных задач / А.А.Романов. – М.: «Плейт», 2001. – 112 с.
15. **Рубинштейн С.Я.** Психология умственно отсталого школьника / С.Я. Рубинштейн. – М.: Просвещение, 1986. – 192 с.
16. **Рыбакова С.Г.** Арт-терапия для детей с задержкой психического развития: Учебное пособие / С.Г.Рыбакова. – СПб: Речь, 2007. – 144 с.
17. **Синьов В. М.** Психологія розумово відсталої дитини : Підручник / В. М. Синьов, М. П. Матвеева, О. П. Хохліна. – К.:Знання, 2008. – 359 с.
18. **Синьов В.М.** Розумова відсталість як педагогічна проблема. Навчальні й посібники/Синьов В.М. . - К.: 2007. – 296с.
19. Шипицына Л.М. Нарушения поведения учеников вспомогательной школы / Л.М. Шипицына, Е.С. Иванов; КоллегЭлидисУэлс, Великобритания, 1992. – 290 с.
20. Эмоциональные нарушения и их коррекция / Под ред. В.В. Лебединского, О.В. Никольской., – М.: Просвещение, 1988. – с.15.
21. Энциклопедия психологических тестов. Мотивационные, межличностные аспекты. – М.: Издательство АСТ, – 1997. – 320 с.

References:

1. **Arshava I. F.** Osnovni pochatkovi projavi psihoemocijnih rozladiv u ditej ta pidlitkiv: [navch. posib.] I. F. Arshava, V.V. Kornienko. – D.: Vid-vo DNU, – 2002. – 62s.
2. **Voroncov A. B.** Voprosy preemstvennosti mezhdju nachal'noj i srednej shkolami v sisteme razvivajushhego obuchenija / A. B. Voroncov // Feniks. – 1996. – №5. – S. 77 – 92.
3. **Voznesens'ka O.** Osoblivosti art-terapii jak metodu/ O.Voznesens'ka // Psiholog. – 2005. – №10. – S. 5-8.
4. **Voronkova V.V.** Vospitanie i obuchenie detej vo vspomogatel'noj shkole / V.V. Voronkova. – M., 1994. – 156 s.
5. **Vygotskij L.S.** Problemy umstvennoj otstalosti. – V kn.: Izbrannye psihologicheskie issledovanija. – M., 1956. – S. 453-480
6. **Vygotskij L.S.** Voprosy detskoj psihologii. – SPb., 2004. – 456s.
7. Korrekcionnaja pedagogika v nachal'nom obrazovanii / Pod red. G. F. Kumarinogj. – M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 2003. – 320 s.
8. **Krajg G.** Psihologija razvitija / G. Krajg. – 7-e izd., – SPb.: «PITER», 2000. – 254 s.
9. **Lebedeva L.D.** Praktika art-terapii: podhody, diagnostika, sistema zanjatij. – SPb.: Rech', 2003. – 256 s.
10. **Lebedinskij V.V.** Narushenija psihicheskogo razvitija u detej / V.V.Lebedinskij. – M.: Izd-vo MGU, 1985. – 170 s.
11. **Mamajchuk I.I.** Psihokorekcionnye tehnologii dlja detej s problemami v razvitii / Mamajchuk I.I. – SPb.: Rech', 2004. – S. 43 - 81.
12. **Petrova V.G.** Psihologija umstvenno otstalyh shkol'nikov / Petrova V.G., Beljakova I.V. – M., 2002. – 315s.
13. Reabilitacija ditej z funkcional'nimi obmezhenjami zasobami mistectva. – Kiiv 2002. – 184s.
14. **Romanov A.A.** Korrekcija rasstrojstv povedenija i jemocij u detej: al'bom igrovyh korrekcionnyh zadach / A.A.Romanov. – M.: «Plejт», 2001. – 112 s.
15. **Rubinshtejn S.Ja.** Psihologija umstvenno otstalogo shkol'nika / S.Ja. Rubinshtejn. – M.: Prosveshhenie, 1986. – 192 s.
16. **Rybakova S.G.** Art-terapija dlja detej s zaderzhkoj psihicheskogo razvitija: Uchebnoe posobie / S.G.Rybakova. – Spb: Rech', 2007. – 144 s.
17. **Sin'ov V. M.** Psihologija rozumovo vidstaloї diti ni : Pidruchnik / V. M. Sin'ov, M. P. Matveeva, O. P. Hohlina. – K.: Znannja, 2008. – 359 s.
18. **Sin'ov V.M.** Rozumova vidstalist' jak pedagogichna problema. Navchal'ni jposibnik/Sin'ov V.M. . - K.: 2007. – 296s.

19. Shipicyna L.M. Narusheniya povedeniya uchenikov vspomogatel'noj shkoly / L.M. Shipicyna, E.S. Ivanov; Koleg.JelidisUjels, Velikobritanija, 1992. – 290 s.
20. Jemocional'nye narusheniya i ih korekcija / Pod red.V.V. Lebedinskogo, O.V. Nikol'skoj., – M.: Prosveshhenie, 1988. – s.15.
21. Jenciklopedija psihologicheskikh testov. Motivacionnye, mezhlіchnostnye aspekty. – M.: Izdatel'stvo AST, – 1997. – 320 s.

Аршава И.Ф., Корниенко В.В., Тороп К.С. Социально-психологическая реабилитация детей с психофизическими нарушениями методами арт-терапии

В статье рассмотрены пути исследования и предложен комплекс средств арт-терапии, которые будут содействовать улучшению социально-психологической адаптации детей с психофизической патологией (на примере детского церебрального паралича) и интеллектуальной недостаточностью с целью более глубокого и многогранного исследования их эмоционально-волевой сферы и интеграции в социум.

Под влиянием психокоррекционной работы с помощью творческих средств в основной группе детей уменьшился общий уровень тревожности в школе, они стали социально смелее, несколько снизился страх проявлять себя и не соответствовать ожиданиям других и уменьшился уровень проявления физической агрессии.

Ключевые слова: арт-терапия, социально-психологическая адаптация, эмоционально-волевая сфера, психофизические нарушения, интеллектуальная недостаточность.

Arshava I.F., Kornienko V.V., Torop K.S. Psychosocial rehabilitation of children with mental and physical disorders through art

Subject of research - psychological influence of art components efficiency on the personal characteristics of children with mental and physical disabilities.

The following methods were used in the empirical research: theoretical (conceptual and terminological analysis of psychological, pedagogical and medical literature); empirical (observation, conversation).

To identify the risk of neurosis and neurotic disorders, we used the methodology "Children questionnaire neurosis" developed by V.V. Sednev, Z.T. Zbarskyi, A.K. Burts (1997), which statements are systematized in six main aspects of neurotic manifestation disorders among children: depression, fatigue, violating behavior, vegetative disorders and anxiety, sleep disorders.

"Picture of family", adaptation by H. T. Homentauskasa (1995); "Picture of nonexistent animal", the author Dukarevych M. Z.; complex diagnostic graphic test by E. S. Romanova, A. F. Potemkin; test "Fears in the houses" by O. I. Zaharova, M.A.Panfilova; "Diagnosis of school anxiety" by Phillips; index "physical aggression" ("Diagnostic of indicators and forms of aggression" Buss – Durkee inventory); index "courage" ("Children variant of personality test" Kettle inventory) for identifying individual and typological characteristics of the child and the nature of his vision of the surrounding world, himself, other people and their activities; experimental: stating, forming, controlling stages of psychological experiment, methods of mathematical statistics (criteria t - Student, criteria - Fisher F).

Sample: primary school age children with mental and physical disabilities and intellectual disabilities, who have problems in the emotional sphere (total number - 40 students, who were conducted with psycho - correction work) and children with normal development (total number – 40 students, who didn't attend the course of psycho - correction).

Results. As a result of psycho-correction work aimed to improve knowledge, abilities and skills, positive behavior among children, such aspects as reducing excessive stress, anxiety and eliminate barriers to meaningful interactions with others were seen.

After the implementation of correction program manifestation of emotional reactions significantly was down. High level of anxiety and sleep disorders among children in experimental group wasn't found, index of average level much diminished. Also, the percentage of fear manifestation decreased: girls – less for 58% boys – less for 33%. Consequently, the study confirms dependence neurotic reactions on the level of psycho-physiological and intellectual defect. After correction work with the help of means of art manifestation of negative emotional expressions significantly decreased.

Key words: art, psychodiagnostics, correction, emotional and volitional sphere, psychophysical disorders, intellectual disabilities

Стаття надійшла до редакції 01.10.2015 р.

Статтю прийнято до друку 01.10.2015 р.

Рецензент: д. психол. н., проф. Богучарова О.І.